

4. Юнтунен О. Психоанализ фильма [Електронний ресурс] / Ольга Юнтунен // Кинотерапия и кинотренинг: кино как лекарство. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://kinoterapia.info/psychoanalysis-of-film/>
5. Чаплінська Ю.С. Робота з образом в арт-терапії [Текст] // Ю. С. Чаплінська, О. Т. Плетка / Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Київ; Ніжин : ПП Лисенко, 2015. – Том XI. – Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Вип. 15. – с. 550-560
6. Штайнер К. Сценарии жизни людей [Текст] / Клод Штайнер. – СПб.: Питер, 2003. – 416 с.

References transliterated

1. Bern e. Igrы, v kotorye igrayut lyudi. psixologiya chelovecheskix vzaimootnoshenij. lyudi, kotorye igrayut v igrы, ili vy skazali «zdravstvujte». chtо dalshe? psixologiya chelovecheskoj sudby [tekst] / e. bern. – ekaterinburg: litur, 2002. – 576 s.
2. Izard k. e.. Psixologiya emocij [tekst]: nauchnoe izdanie / k. e. izard. – spb.: piter, 2000. – 460 s. – (mastera psixologii)
3. Tolmen e. kognitivnye karty u kryс i u cheloveka [elektronnij resurs] / e. tolmen // xrestomatiya po istorii psixologii. – 1980. – rezhim dostupu do resursu: <http://www.psychology.ru/library/00060.shtml>.
4. Yuntunen o. Psixoanaliz filma [elektronnij resurs] / olga yuntunen // kinoterapiya i kinotrening: kino kak lekarstvo. – 2016. – rezhim dostupu do resursu: <http://kinoterapia.info/psychoanalysis-of-film/>
5. Chaplinska yu.s. Robota z obrazoyu v art-terapii [tekst] // yu. s. chaplinska, o. t. pletka / aktualni problemi psixologii: zbirnik naukovix prac institutu psixologii imeni g. s. kostyuka napn україни. – київ; nizhin : pp lisenko, 2015. – tom xi. – psixologiya osobistosti. psixologichna dopomoga osobistosti. – vip. 15. – s. 550-560
6. Shtajner k. Scenarii zhizni lyudej [tekst] / klod shtajner. – spb.: piter, 2003. – 416 s.

УДК 316.622:331.102.24-057-043.62

orcid.org/0000-0002-5297-6588

doi.org/10.26661/2310-4368-2018-2-14-26

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВПЕВНЕНОСТІ У СОБІ ФАХІВЦЯ-ПОЧАТКІВЦЯ

Н.Ф. Шевченко

*доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності
Запорізький національний університет
shevchenkonf.20@gmail.com*

О.А. Шевченко

*аспірант кафедри психології Запорізький національний університет
Shevchienko_oksana@ukr.net*

Шевченко Н.Ф., Шевченко О.А. Теоретичні аспекти розвитку впевненості у собі фахівця-початківця.

Стаття присвячена обґрунтуванню теоретичних аспектів розвитку впевненості у собі вчителя-початківця. Впевненість у собі визначено як позитивне інтегроване ставлення до власних можливостей, яке забезпечує успішність соціалізації, особистісного зростання та виявляється у психологічному здоров'ї фахівця. Розглянуто компоненти впевненості у собі: когнітивний, який представлений особистісною позицією людини щодо власної ефективності, усвідомленням своїх переваг і недоліків, високою самооцінкою та самоповагою; мотиваційно-афективний, який характеризує сміливість людини в соціальних контактах, вміння керувати своїми реакціями, виявляти спокій, стабільність і рівноваженість; поведінковий – забезпечує зовнішню реалізацію поведінкового репертуару впевненості у собі. Розкрито складові діяльності вчителя. Теоретичний аналіз психологічних характеристик професійної діяльності вчителя та його узгодження із структурою впевненості у собі дозволив визначити психологічні умови її розвитку у фахівців-початківців: рефлексивність, мотивація досягнення, автономність і копінг-стратегія.

Ключові слова: впевненість у собі, рефлексивність, мотивація досягнення, автономність, копінг-стратегія.

Shevchenko, N.F., Shevchenko, O.A. Theoretical aspects of self-confidence development of a novice specialist. The article is devoted to substantiation of the theoretical aspects of the self-confidence development of a teacher-novice. The self-confidence can be defined as a positive integrated approach to one's own opportunities, which perceives success of the socialization, growth of a personality and manifests itself in the psychological health of a specialist. The components of self-confidence have been considered in the article. The cognitive component is represented by a personal position regarding his or her own efficiency, awareness of personal advantages and disadvantages, high self-esteem and self-regard. The motivational-affective component characterizes a person's courage in social contacts, ability to control own reactions, to demonstrate calmness, stability and balance. The behavioral component provides external realization of behavioral repertoire of self-confidence. The components of the

teacher's work have been revealed: pedagogical activity, pedagogical communication and a teacher's personality. The regulation of insecurity is extremely important for the teacher, since uncertainty and anxiety can negatively effect on the success of the profession, the efficiency and quality of the teaching activity, the emotional well-being of the young specialist. Theoretical analysis of the psychological characteristics of a teacher's professional activity and its coordination with the structure of the self-confidence has allowed to determine the psychological conditions of its development in the novice specialists: reflexivity, motivation of achievement, autonomy and coping strategy. Promising directions of further researches concern the experimental research of the specifics of the self-confidence development of a teacher-novice; elaboration and implementation of the of the program of the self-confidence development of novice specialists.

Keywords: self-confidence, reflexivity, motivation for achievement, autonomy, coping strategy.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства, який характеризується значними соціально-економічними змінами, перед особистістю постають нові вимоги. На перший план виступає людина самостійна і відповідальна у рішенні багатьох життєвих проблем, активна і ініціативна у визначенні свого місця в житті та успішна в соціально значущій діяльності. Розвиток такої особистості значною мірою залежить від розвитку впевненості у собі.

В умовах трансформації уявлень про цілі та функції середньої освіти, її гуманізації та гуманітаризації, сучасне суспільство висуває суворі вимоги щодо високого рівня професіоналізму вчителя. Саме тому адаптація до професійної діяльності у фахівця цієї сфери повинна відбуватися якнайшвидше. У зв'язку з цим актуалізується необхідність вивчення розвитку впевненості у собі, як якості, яка впливає на успішність оволодіння професією, зокрема, на результативність та якість професійної діяльності вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжній психологічній літературі впевненість у собі досліджується як ставлення людини до свого «Я» (Е. Берн), базальна довіра (Е. Еріксон), розвиток відповідних навичок у міжособистісних стосунках (А. Лазарус, К. Рудестам), баланс збудження і гальмування (А. Сальтер), як риса характеру (Е. Фромм), вираження будь-якої відмінної від тривоги емоції (Дж. Вольпе).

У радянській психології проблема впевненості у собі досліджувалася як вольова якість (С.Л. Рубінштейн, П.А. Рудик), регулятивний процес (К.О. Абульханова-Славська, В.І. Моросанова), чинник особистісного самовизначення (Н. Ю. Будіч, О. В. Головіна, В. Г. Ромек).

У вітчизняній психології досліджується виховання впевненості у собі дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (М.Є. Мішечкіна), доведено вплив впевненості на розвиток креативності особистості (О.С. Шило), зв'язок із загальною самоефективністю юнацтва (В.В. Лук'яненко) та особистісні детермінанти розвитку впевненості у собі в підлітків (О.П. Хомчук).

Аналіз літератури засвідчив, що дослідження стосовно ролі впевненості в процесі професійного становлення та професіоналізації вчителя – практично відсутні, цей феномен розглядається побічно, в контексті інших особистісних якостей педагога, які мають вплив на професійну адаптацію та професійну діяльність.

Метою статті є обґрунтування психологічних умов розвитку впевненості у собі фахівця-початківця.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Попередній аналіз літератури [8; 10; 12; 14] дозволяє визначити впевненість у собі як позитивне інтегроване ставлення до власних можливостей, яке забезпечує успішність соціалізації, особистісного зростання та виявляється у психологічному здоров'ї.

Розвиток концепції впевненості в собі в системі теоретичних положень О.П. Хомчук [12] дозволяє розглядати структуру впевненості в собі вчителів-початківців в єдності компонентів: когнітивного, мотиваційно-афективного та поведінкового. Когнітивний компонент представлений особистісною позицією людини щодо власної ефективності, усвідомленням своїх переваг і недоліків, високою самооцінкою та самоповагою. Мотиваційно-афективний компонент впевненості у собі характеризує сміливість людини в соціальних контактах, вміння керувати своїми реакціями, виявляти спокій, стабільність і врівноваженість. Поведінковий компонент забезпечує зовнішню реалізацію поведінкового репертуару впевненості у собі.

Характеризуючи впевненість у собі вчителя необхідно враховувати психологічні особливості педагогічної праці, яка є складною полісуб'єктною, полімотивованою, цілісною психічною реальністю

[6]. Зазначена складність пояснюється тим, що праця вчителя складається з трьох взаємозв'язаних та взаємодіючих просторів: педагогічної діяльності, педагогічного спілкування та особистості вчителя. Зазначені простори об'єднані єдиним глобальним завданням психічного розвитку учня: його навчання, виховання та розвитку особистості.

З початком професійної діяльності або навіть під час навчальної практики вчителі-початківці можуть опинитися перед низкою проблем та нестандартних, важко передбачуваних ситуацій, які пов'язані з процесом первинної адаптації до професії. Ситуації постійного емоційного напруження можуть негативно впливати на психічне здоров'я та «професійну тривалість життя» педагога. Важливим в цьому контексті є врегулювання невпевненості, яка, зокрема, може негативно впливати на успішність оволодіння професією, на результативність та якість педагогічної діяльності, емоційне благополуччя молодого фахівця.

Перейдемо до обґрунтування психологічних умов, які впливають на розвиток впевненості у собі вчителів-початківців.

Вчені пов'язували розвиток впевненості у собі з прагненням до досконалості (А. Адлер); агресивністю, напористим самоствердженням (Дж. Вольпе); самоефективністю (А. Бандура); умінням будувати стосунки з іншими людьми (К. Рудестам); імпульсивністю (С. Л. Рубінштейн); оптимізмом (М. Селігман); ініціативністю та самооцінкою (Ф. Зімбардо).

Важливою психологічною умовою професійного становлення педагога та розвитку його професійно важливих якостей, на думку науковців (В.А. Кан-Калік, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна), виступає розвиненість здатності до рефлексії. Рефлексія, як структурний компонент педагогічної діяльності, трактується як аналіз та оцінка педагогічних дій, особливості яких у спрямованості вчителя на самого себе. Вчителем здійснюється аналіз процесуальної та результативної сторін власної діяльності (педагогічні знахідки, недоліки та їх причини; шляхи корекції та вдосконалення; визначення реального просування учнів в загальноосвітньому, виховному та практичному планах). Отже, рефлексія як осмислення вчителями-початківцями власної особистості з позиції професійної діяльності призводить до підвищення ефективності, оптимізації стилю діяльності, а також особистісного росту, самовираження й самореалізації в ній [6].

На думку І.Д. Бежа та Г.П. Щедровицького, рефлексія розгортається як розмірковування не лише про наявні якості, а й про досягнення можливих надбань (створювальна рефлексія). Стимульовані рефлексією професійні знання, уміння та навички переростають у професійно важливі якості. Тому рефлексію необхідно розглядати як механізм засвоєння, умову появи в фахівців-початківців нових способів дій [15].

Розглядаючи впевненість у собі фахівців як багатокomпонентне психологічне явище, в якому головним є суб'єктивна позитивна оцінка результатів власних професійних дій, можна визначити рефлексію (рефлексивність) у якості психологічної умови, що впливає на когнітивну складову розвитку впевненості у собі у вчителів-початківців.

А. Бандура, І. В. Вайнер, А. Маслоу вважали, що важливим для розвитку впевненості у собі є вміння ставити реалістичні цілі та спрямованість на досягнення успіху. Згідно А. Бандури, люди схильні уникати погрожуючих ситуацій, коли переконані, що не зможуть їх подолати і поводять себе активно і впевнено, якщо вважають себе здатними успішно розібратися у складній ситуації [1].

І. В. Вайнер експериментально довів, що особистісна впевненість пов'язана з мотиваційними тенденціями «надіятися на успіх» та «уникати невдач». Переважання у суб'єкта однієї із цих тенденцій, на його думку, виражається ступенем особистісної впевненості [2].

А. Маслоу відносить потребу в досягненні до групи потреб у самоповазі разом із потребами у визнанні та схваленні, які породжують у індивіда почуття впевненості у собі, почуття власної значущості, сили, адекватності, що він корисний та необхідний у цьому світі [5].

Багатьма дослідниками (Т.О. Гордеева, Р. Стернберг, Х. Хекхаузен, К.А. Хеллер), мотивація досягнення визнається предиктором успішності в професійній діяльності [3], зокрема в діяльності педагога. Успішне виконання продуктивної діяльності вимагає не тільки розвинених здібностей, але і таких важливих мотиваційних характеристик як інтерес до виконуваної справи і віра в свої здібності досягти певного результату. Особливо актуальним це виявляється для фахівців-початківців, оскільки просте володіння знаннями не забезпечує їх автоматичного використання в різних життєвих ситуаціях. Люди з одним і тим же рівнем інтелектуальних здібностей можуть істотно відрізнятись по тому,

наскільки здатними вони самі себе вважають перед подоланням завдань, які перед ними постають, і це знаходить відображення в результатах їх діяльності.

Під мотивацією досягнення розуміється мотивація, спрямована на можливо краще виконання будь-якого виду діяльності, орієнтованої на досягнення певного результату, до якого може бути застосований критерій успішності.

Деякі дослідники (А.Г. Грецов, В.Г. Ромек, І.В. Стішенок [8; 12]) виявили зв'язок між мотивацією досягнення та впевненістю в собі. Так, Б.О. Сосновський встановив, що прагнення до успіху тісно пов'язане з настановою на результативність у справі (прагматичністю), впевненістю у собі, цінністю улюбленої справи, впевненістю в успіху. А. Бандура в своїх дослідженнях також дійшов висновку, що сила усвідомлюваної суб'єктом ефективності вимірюється через ступінь його впевненості в тому, що він зможе виконати певні завдання [1; 9].

Отже, ми визначаємо мотивацію досягнення у якості психологічної умови, що впливає на мотиваційно-афективну складову розвитку впевненості у собі у вчителів-початківців.

З рівнями самореалізації, генезисом самореалізації особистості пов'язано поняття особистісної зрілості та її становлення, що особливо важливо в професійній сфері як однієї з основних сфер життєдіяльності. Характеристика, атрибутивно притаманна особистості, яка самореалізується в професійній сфері, – особистісна автономність [11].

Говорячи про автономність як характеристику особистості та обов'язковий етап становлення професійної ідентичності фахівця, звернемося до теорії Дж. Дуоркіна [16]. Згідно його теорії автономія – це психологічна властивість, набір навичок або переконань, що забезпечують здатність до автономного стилю життя, при цьому люди можуть мати здатність до автономії і не реалізовувати її. Автономність, згідно з Дж. Дуоркіном, передбачає високорівневу рефлексію потреб; ідентифікацію зі своїми потребами, що впливають з їх схвалення на більш високому рефлексивному рівні; процедурну незалежність. Отже, поняття автономії у цій теорії визначається через поняття автентичності й незалежності.

В українській психології питання особистісної автономії та її розвитку в професійній діяльності досліджувалося низкою авторів. Так, Л.Є. Просандеева та Г.К. Радчук пов'язують автономію з самоцінністю особистості й вказує, що автономність характеризує активну, незалежну людину, яка зберігає динамічну рівновагу суб'єкта, що самоактуалізується й самореалізується [7].

Сформований життєвий досвід, усталена система цінностей, почуття відповідальності за своє життя, автономність особистості спонукають людину до відповідності внутрішнього образу себе і досягнення більш високого рівня зрілості і особистісного зростання, до пошуку найбільш прийняттого способу самореалізації у професійній діяльності [11]. Зазначене дозволяє припустити, що автономність є наступною психологічною умовою, яка впливає на розвиток мотиваційно-афективної складової впевненості у собі вчителів-початківців.

Багатьма вченими відмічався взаємозв'язок стилів реагування на складні ситуації (копінг-стратегії) з розвитком впевненості у собі. Так, А. Бандура вважав, що стрес і тривога виникають, коли людина вірить, що не зможе керувати складними ситуаціями, які можуть виникнути. Власна оцінка своєї здатності долати життєві труднощі базується на попередньому досвіді поведінки в подібних ситуаціях, вірі в себе, на соціальній підтримці оточенням, самовпевненості та ризикованості [1].

Р. Лазарус виділив у моделі копінг-процесу два конструкти, що регулюють взаємодію особистості і середовища: когнітивна оцінка і когнітивна реакція. Когнітивна оцінка включає оцінювання небезпечності ситуації та визначення власних ресурсів і можливостей вирішити проблему. Вона впливає на інтенсивність і якість реакції та пов'язана з індивідуальним досвідом суб'єкта. За оцінкою слідує виконання певних дій, спрямованих на вирішення ситуації. Таким чином, оцінка власної компетентності, здатності справитися із ситуацією тісно пов'язана з вибором стратегій вирішення проблем [13].

Згідно О. Р. Ісаєвої, копінг-стратегія – це стратегія дій, що здійснюється людиною в ситуаціях психологічної загрози фізичному, особистісному і соціальному благополуччю і веде до успішної або менш успішної адаптації. Характеризуючи види копінг-стратегій, вона відмітила зв'язок деяких з них із впевненістю чи невпевненістю у собі. На індивідуальний вибір людиною тієї чи іншої стратегії подолання життєвої кризи впливають характер труднощів, з якими вона найчастіше зіштовхується та особливості віку [12].

В.В. Лук'яненко, Т.А. Ткачук, О.А. Шепелева обґрунтували взаємозв'язок копінг-стратегій із самоефективністю, яка, і згідно В. Г. Ромека, є основою впевненості у собі. Дослідники доводять, що високий рівень самоефективності, в тому числі в професійній діяльності, взаємопов'язаний з використанням більш конструктивних стратегій [4].

Таким чином, копінг-стратегія як поведінковий вияв опанування складними життєвими та професійними ситуаціями може виступати психологічною умовою для розвитку впевненості у собі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В статті представлено теоретичні аспекти розвитку впевненості у собі, зокрема, обґрунтовано психологічні умови розвитку впевненості у собі вчителя-початківця. Теоретичний аналіз психологічних характеристик професійної діяльності вчителя та його узгодження із структурою впевненості у собі дозволив визначити психологічні умови її розвитку у фахівців-початківців: рефлексивність, мотивація досягнення, автономність і копінг-стратегія. Перспективним напрямком розвитку наукової проблематики вважаємо експериментальне дослідження специфіки впевненості у собі вчителів-початківців; розробку та впровадження програми розвитку впевненості у собі фахівців-початківців.

Література

1. Бандура А. Теория социального научения / А. Бандура ; [пер. с англ. / Под ред. Н.Н. Чубарь].– СПб. : Евразия, 2000.– 320 с.
2. Бьюдженталь Д. Наука быть живым: диалоги между терапевтом и пациентами в гуманистической терапии : учебное пособие по специальности «Психотерапия» / Д. Бьюдженталь. –М. : Класс, 1998. – 323 с.
3. Гордеева Т.О. Психология мотивации достижения / Т.О. Гордеева. – М. : Смысл ; Академия, 2006. — 336 с.
4. Лук'яненко В.В. Психологічні особливості становлення здатності до самоефективності в юнацькому віці : дис. канд. психол. наук : 19.00.07 / В. В. Лук'яненко. – К., 2011. – 269 с.
5. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. / А. Маслоу. – [пер. с англ]. – СПб. : Питер, 2012. – 352с.
7. Митина Л. М. Психология труда и профессионального развития учителя : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Л. М. Митина. – М. : Академия, 2004. – 320 с. – (Высшее профессиональное образование).
8. Просандеева Л. Е. Психологічні засади розвитку самоцінності особистості в процесі соціалізації : автореф. дис. д. психол. наук : 19.00.07 / Людмила Євгенівна Просандеева. – К., 2012. – 44 с.
9. Ромек В. Г. Уверенность в себе как социально-психологическая характеристика личности : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Владимир Георгиевич Ромек. – Ростов-на-Дону : РГУ, 1997. – 251 с.
10. Савчин М. В. Психология відповідальної поведінки / М. В. Савчин . – К. : Україна-Віта, 1996. – 130 с.
11. Толкунова І. Феномен впевненості як детермінанта діяльності / І. Толкунова // Соціальна психологія. – 2006. –№ 3 (17).– С.102–107.
12. Хакимова Н.Р. Профессиональное самоопределение личности и психологические условия его реализации в ситуации смены профессиональной деятельности : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Нурия Равильевна Хакимова ; Кемерово, 2005 –179 с.
13. Хомчук О. П. Особистісні детермінанти розвитку впевненості у собі у підлітків : автореферат... канд. психол. наук, спец.: 19.00.07 / Олена Павлівна Хомчук. – К. : Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2016. – 20 с.
14. Чернобровкіна В. А. Феномен внутрішньої свободи та його зв'язок з системою его-захисту особистості / В.А. Чернобровкіна // Актуальні проблеми психології. – 2012. – Т.12. – Вип. 14.– С. 270–278.
15. Шило О. С. Вплив рівня впевненості у собі на прояв креативності студентів педагогічних спеціальностей / О.С. Шило // Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – С. 853–861.
16. Щедровицкий Г. П. Мышление – Понимание – Рефлексия / Г.П. Щедровицкий. – М. : Наследие ММК, 2005. – 800 с.
17. Dworkin G. The theory and Practice of Autonomy / G. Dworkin. – Cambridge : Cambridge University Press, 1988. – 188 p.

References translated and transliterated

1. Bandura A. Teorija social'nogo nauchenija [The theory of social learning] / A. Bandura ; [per. s angl. / Pod red. N.N. Chubar'].– SPb. : Evrazija, 2000.– 320 s.
2. B'judzhental' D. Nauka byt' zhivym: dialogi mezhdru terapevtom i pacientami v gumanisticheskoy terapii [The science of being alive: dialogues between the therapist and patients in humanistic therapy] : uchebnoe posobie po special'nosti «Psihoterapija» / D. B'judzhental'. –M. : Klass, 1998. – 323 s.
3. Gordeeva T.O. Psihologija motivacii dostizhenija [Psychology of motivation to achieve] / T.O. Gordeeva. – M. : Smysl ; Akademija, 2006. — 336 s.
4. Luk'yanenko V.V. Psy`xologichni osobly`vosti stanovlennya zdatnosti do samoefekty`vnosti v yunacz`komu vici [Psychological peculiarities of the formation of the ability to self-efficacy in adolescence] : dy`s. kand. psy`xol. nauk : 19.00.07 / V. V. Luk'yanenko. – K., 2011. – 269 s.
5. Maslou A. Motivacija i lichnost' [Motivation and personality] . 3-e izd. / A. Maslou. – [per. s angl]. – SPb. : Piter, 2012. – 352s.
6. Mitina L. M. Psihologija truda i professional'nogo razvitija uchitelja [Psychology of labor and professional development of a teacher] : ucheb. posobie dlja stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenij / L. M. Mitina. – M. : Akademija, 2004. – 320 s. – (Vysshee professional'noe obrazovanie).

7. Prosandyeyeva L. Ye. Psy`xologichni zasady` rozvy`tku samocinnosti osoby`stosti v procesi socializaciyi [Psychological principles of the development of self-worth of the individual in the process of socialization] : avtoref. dy`s. d. psy`xol. nauk : 19.00.07 / Lyudmy`la Yevgenivna Prosandyeyeva. – K., 2012. – 44 s.
8. Romek V. G. Uverenost' v sebe kak social'no-psihologicheskaja harakteristika lichnosti [Self-confidence as a socio-psychological characteristic of a personality] : diss. ... kand. psihol. nauk : 19.00.05 / Vladimir Georgievich Romek. – Rostov-na-Donu : RGU, 1997. – 251 s.
9. Savchy`n M. V. Psy`xologiya vidpovidal'noyi povedinky` [Psychology of responsible behavior] / M. V. Savchy`n . – K. : Ukrayina-Vita, 1996. – 130 s.
10. Tolkunova I. Fenomen vpevnenosti yak determinanta diyal'nosti [Confidence as a determinant of activity] / I. Tolkunova // Social`na psy`xologiya. – 2006. –# 3 (17).– C.102–107.
11. Hakimova N.R. Professional'noe samoopredelenie lichnosti i psihologicheskie uslovija ego realizacii v situacii smeny professional'noj dejatel'nosti [Professional self-determination of the personality and psychological conditions for its implementation in the situation of profession change] : dis. ... kand. psihol. nauk : 19.00.01 / Nuriya Ravil'evna Hakimova ; Kemerovo, 2005 –179 s.
12. Xomchuk O. P. Osoby`stisni determinanty` rozvy`tku vpevnenosti u sobi u pidlitkiv [Personal determinants of self-confidence in teenagers] : avtoreferat... kand. psy`xol. nauk, specz.: 19.00.07 / Olena Pavlivna Xomchuk. – K. : Nacz. ped. un-t im. M.P. Dragomanova, 2016. – 20 s.
13. Chernobrovkina V. A. Fenomen vnutrishn`oyi svobody` ta jogo zv'yazok z sy`stemoyu ego-zaxy`stu osoby`stosti [The phenomenon of internal freedom and its connection with the system of its protection of personality] / V.A. Chernobrovkina // Aktual`ni problemy` psy`xologiyi. – 2012. – T.12. – Vy`p. 14.– S. 270–278.
14. Shy`lo O. S. Vply`v rivnya vpevnenosti u sobi na proyav kreaty`vnosti studentiv pedagogichny`x special`nostej [Influence of confidence level on the creativity of students of pedagogical specialties] // Problemy` suchasnoyi psy`xologiyi : Zbirny`k naukovy`x pracz` Kam'yanecz`-Podil`s`kogo nacional`nogo universy`tetu im. I Ogiyenka, Insty`tutu psy`xologiyi im. G. S. Kostyuka APN Ukrayiny`. – Kam'yanecz`-Podil`s`ky`j : Aksioma, 2010. – S. 853–861.
15. Shhedrovickij G. P. Myshlenie – Ponimanie – Refleksija [Thinking – Understanding – Reflection] / G.P. Shhedrovickij. – M. : Nasledie MMK, 2005. – 800 s.
16. Dworkin G. The theory and Practice of Autonomy / G. Dworkin. – Cambridge : Cambridge Unsversity Press, 1988. – 188 p.